

1. *árik* 'to decay, putrefy'

Az MSzFE (1: 96) biztosnak tartja *árt-* igénknek az általa felsorolt obiugor és permi szókkal való összetartozását, de alapjelentést nem közöl, ez esetleg némi kétséget jelenthet. „A finnugor alapalak: **ar3-*. A szócsaládot török szókkal is egybevetették” (MSzFE 1: 96). A nyelvjárási *ár(ik)* 'romlik, rothad, poshad (főtt étel...); verderben, faulen, schlecht werden (gekochte Speise...)' ennek közvetlen folytatója.

A TESz (1: 181a) óvatosabban fogalmaz: „A finnugor alapnyelvi alak **ar3-* lehetett. A finnugor alapszó esetleges török kapcsolatainak kérdése tisztázatlan”.

UEW: FU **ar3⁻²* 'reißen, abreißen, zerreißen' > votj. S *ur-*, K *ör-* 'abreißen; (aus)jäten', zürj. S P *or-* '(zer)reißen, entzweigehen', osztj. V *ari-* 'zerbrechen', DN *oraj-* 'sich abnutzen (Kleidung)', O *ari-* 'zerreißen (ein Kleidungsstück); durch den Gebrauch löcherig werden', vog. LM *oárti* ~ *örti*: *jel-oá.* ~ *-ō.*, LU *jel-örti*, P *örti* ~ *jel-örti*, K *jälë-örti*, T *il-árt-* 'elfárad; sich ermüden, müde werden' (M-WWb 390b), TJ TČ *árt-*, KO *ört-*, P *ört-* 'müde werden' (K-WWb 98b) (UEW 1: 17–18).

Az EWUng-ban kétféle nézet olvasható: egyrészt finnugor eredetű igének tartja, másrészt régi törökségi jövevényszónak véli. K. PALLÓ cikkére (1972: 427–429) is hivatkozik az EWUng (1: 50ab), de a benne foglaltakat K. PALLÓ később ekképpen revideálta: „... a magyarba átvett, eredetileg 'becsap, rászed' jelentésű ótör. *ār-* ige... általános 'Schaden zufügen' jelentésben honosodott meg nyelvünkben” (K. PALLÓ 1982: 32–33).

RÓNA-TAS vitathatónak véli a törökségi eredetet: „Of debated T origin”, és két esetleges törökségi forrást is említ (RTA 2011a: 73). A korábban többek által is javasolt ma. *árik* 'to decay, putrefy, go bad' forrásául közölt törökségi (*h*)*ar-* 'to be/get exhausted' ígét szemantikai (RTA 2011a: 74) és hangtani okok (RTA 2011b: 1317) miatt tartja valószínűtlennek. RÓNA-TAS az EWUng állásfoglalásáról szólva írja: „... T *ar-* 'to deceive, trick' suggested by PALLÓ (1982: 33) and repeated by BENKŐ (1993–1997/1: 50, mixed up with *arta-*) can be safely refuted due to even more serious semantic problems” (RTA 2011a: 74). „Another possibility is slightly more probable: namely that H borrowed *artat-* 'to damage, to spoil sg', then simplified it to *árt-* 'to harm'. The simplification is acceptable if it occurred in such past tense forms as **ártat-ott* (> **árttott* > *árt-ott*) or

such ders as *árt-a-tlan-ság* 'innocence' (see the early data fr 1315³) (< **ártat-a-tlan-ság*) with the disappearance of the non-stressed second syllable or haplology. This could also have been morphologically motivated, because the form **ártat-* could have been reanalyzed as factitive with the suffix *-At-...*" (RTA 2011a: 74).

Néhány sorral alább azonban mintha mégis kissé másképpen nyilatkoznánk: „... we can suggest that H *ár-* 'to become putrefied' and *árt-* 'to harm (somebody)' are two independent words, going back to two different T words. The arch H *ár-*⁴ is a copy of T **ar-* 'to become putrefied' [én emeltem ki, H. L.] existing only in OT *arta-*, while H *árt-* 'to do harm' is a copy of T *artat-* 'to damage' and was simplified as demonstrated above" (RTA 2011a: 74, l. még RTA 2011b: 1317).

Megjegyzések

A magyar *ár-*, *árt-* igéknek a szakirodalomban folyamatosan jelenlévő törökségi eredeztetésének lehetősége legfontosabb szótáraink egyikében, az EWUng-ban a finnugor kori származás mellett már alternatív lehetőségként szerepel. RÓNA-TAS állásfoglalásának megítélésében azonban kissé zavarban vagyok, hiszen egyrészt vitatottnak nevezi a törökségi hátteret, másrészt e két magyar igének – *expressis verbis* – más-más törökségi származást tulajdonít. A törökségi *artat-* igének a magyarba **ártat-*-ként való átvétele szerintem puszta spekuláció, akárcsak annak *árt-* alakúvá történt csonkulásáról előadott magyarázata.

A régi törökségi jövevényszavainkat megvizsgáló RÓNA-TAS a két magyar ige azonos töből való származását szemantikai okokból kétségesnek látja (RTA 2011a: 73), nekem azonban nem sikerült jelentéstani problémát felfedeznem. Az *ár-* 'to decay, putrefy, go bad' *-t-* műveltető képzővel bővülve (*árt-*) teljes természetességgel válhatott 'to harm' jelentésűvé.

Úgy látom, hogy a vogul igének e szócsalád tagjává való minősítése is okozott némi problémát e szóegyüttes kutatásának történetében. COLLINDER szótárának első kiadásában (FUV¹) egyáltalán nem szerepel ez a szócsalád, a második kiadásban már látható, de a vogul szó nélkül (FUV² 89).

Az MSzFE, a TESz, az UEW és az EWUng ezt is a finnugor alapnyelvi **ar3-* leszármazottjának tekinti. A DEWOS (162) az osztják szót finnugor eredetűnek minősíti, megfelelőként a magyar szavakat, a zürjén és a votják lexémát említi, de LIIMOLA levélbeli közlésére hivatkozva: a vogul

³ *artotlonfaga* 'ártatlansága' (TESz 1: 180b).

⁴ Nyelvjárási *árik* 'romlik, rothad, poshad (főtt étel, kenyér, málé, víz)' (MSzFE 1: 96).

„... 'müde werden' wohl nicht hierher". RÓNA-TAS (RTA 1: 73) egyértelműen kizárja a vogul szót ebből az együttesből, vö. „The Vog word looks like a lw fr T though HONTI (1982a: 129) had no doubts about the Vog word belonging with the other FUgr words”⁵ (még l. RTA 2011b: 1317). RÓNA-TAS szerint tehát a vogul ige törökségi jövevényszónak látszik. De vajon miért? Az persze nem lehet a RÓNA-TAS óvatosan megfogalmazott vélekedése elleni érv, hogy a témával foglalkozó korábbi kutatókban nem merült fel e gondolat (KANNISTO 1925, még vö. RÄSÄNEN 1969: 27–28), de talán mégsem teljesen véletlenül van szó. A vogul szó mindkét nagy vogul szótár anyaga szerint egyértelműen 'müde werden' (l. M-WWb 390b, K-WWb 98b), talán ez ébresztett kétségeket egyes kutatókban. Én nem látok szemantikai akadályt, hiszen a fáradtság, az elfáradás kiválthat valamiféle összeomlást, vö. ma. *elfárad az anyag* (pl. a fa, a fém, a szövet), aminek következménye törés, szakadás lehet.

A zürjén etimológiai szótár (a KĚSK) az MSzFE által közölt adatokat sorolja föl az illető szócikkben, de LYTKIN (1968: 237) nyomán tévesen egy cseremisiz szót is odakapcsolt („cp.” = vö.): *ypauu* 'прорываться (о воде)', *ypеu* 'id.' (KĚSK¹ 207, KĚSK² 207). E cseremisiz szó azonban aligha vonható ide, mivel egyértelműen a vízfolyás romboló hatását fejezi ki, vö. *uram, urem* 'weggespült werden, unterwühlt werden (die Erde vom Wasser), zerbrechen, zerfallen (ein Deich, den das Wasser zerfrisst)' (TschWb 875).

Az általam megismert állásfoglalásokból adódó tanulságokat levonva és saját ismereteimet összegezve ekképpen fogalmazom meg véleményemet: *ár-* és *árt-* igénk kétségtelenül finnugor eredetű, a fent idézett obi-ugor és permi szókkal finnugor kori szócsaládot alkot, de az ősmagyar nyelvvel kapcsolatba került törökségi nyelvek befolyásolhatták ezen szavaink pályafutását, miként ez más alkalmakkor is megtörténhetett, ill. meg is történt.

2. *dug* 'to squeeze, to thrust into'

MSzFE: FU **tunke-* 'stopfen, einstecken, verbergen, verstecken'. A ma. *dug-* 'stopfen, einstecken, verbergen, verstecken' azon sziklaszilárdan finnugor kori szavaink egyike, amelyek talán minden kézikönyvben megemlítettek. Biztos megfelelője a finn *tunke-*, az észti *tungi-* és a mordvin *tongo-*, a vogul megfelelő, a TJ *tokr-*, KU *toxr-*, P *tokr-*, So *toxr-* idetartozása a szóbelseji mássalhangzó-képviselet miatt ítéltetett bizonytalanak:

⁵ Az idézett helyen én csak konstatáltam a vogul és az osztják szó összetartozását, a távolabbi kapcsolatokról nem szóltam, de helyesnek látom a finnugor eredeztetést az összes szó esetében (l. MSzFE, UEW, EWUng).

„A vogul szó csak akkor tartozhatik ide, ha χ -ja korábbi $*\eta\chi$ - (< fgr. $*\eta k$ -) hangkapcsolatból fejlődött. [Bekezdés] A vog. $-r$ igeképző” (MSzFE 1: 135; ugyanilyen indokolással: UEW 1: 537–538).

A TESz (1: 684b) magyarázata megegyezik az MSzFE-ével és az UEW-ével.

Az UEW (1: 537–538) az MSzFE-vel azonos módon mutatja be a szócsaládot.

Az EWUng (1: 284a) már biztosnak tekinti a vogul szó idetartozását.

Az MSzFE (1: 135) megemlíti, hogy a magyar szót egyeztetették törökségi szóval, a TESz (1: 684b) viszont határozottan elutasítja a török kapcsolatot, az UEW (1: 537) pedig csak „vgl.” formán utal a szóba jöhető törökségi párhuzamokra, az EWUng (1: 284a) pedig alig valószínűnek tekinti a törökségi származást.

RÓNA-TASnak némi kétségei vannak e szavunk finnugor háttérével kapcsolatban: „E/H the word *dug-* may be related either to PFUgr $*tu\eta ke$ - or less probably to T $*tiik$ -... The only problem with the FUgr etymology is the initial *d-*. According to RÉDEI (1986–1991/2: 537–538), the *d-* evolved under the influence of the following */g/*. This did not occur in the case of H *tegez* ‘quiver’ < PUgr $*t\ddot{a}ng\ddot{a}t$.⁶” (RTA 2011a: 305–306). Megemlíti (i. h.), hogy az UEW és az EWUng (RTA 2011a: 284) a *t-* helyetti *d-*-t a *g* (< $*\eta k$) hasonító (zöngésítő) hatásával magyarázza (ezt teszi egyébként az MSzFE (1: 135) és a TESz (1: 684b) is). A $*p$ - > ma. *f*- ~ *b*- esetében ugyanazzal a jelenséggel van dolgunk, mint a $*t$ - kettős ma. *t*- ~ *d*- képviselőtének esetében. Erről így ír: „PFUgr */p/* was preserved in PUgr as */p/* in initial position and became */p/* in EAH and */f/* in H in 56 cases (39 PFUgr + 17 PUgr). [Bekezdés]... It has been suggested that initial */p/* in a few cases changed into */b/* in H. According to most scholars in FUgr studies this occurred before voiced consonants at the onset of the second syllable. I have serious doubts” (RTA 2011b: 1016). E kettős fejlemény régóta foglalkoztatja a finnugristákat és a magyar nyelvtörténészeket. Erre van is hiteles magyarázat régóta, mégpedig az, amelyet RÓNA-TAS utalásszerűen megemlít, hogy ti. (a) a szóbelseji (eredeti vagy másodlagos) zöngés más-salhangzó asszimilációs hatására következett be a zöngésülés abban az esetben, ha (b) ez homonímia kialakulását előzhette meg.

⁶ A $*t\ddot{a}ng\ddot{a}t$ helyesen pl. $*t\ddot{a}ng\ddot{a}t\ddot{a}$ lenne, vö. Ug $*t\ddot{a}ng\ddot{a}t\ddot{a}$ ‘Pfeilköcher am Riemen’ (UEW 2: 894).